

การจัดการความขัดแย้งด้วยการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน:
กรณีบ้านทับทิมสยาม 07 ตำบลบักดอง อำเภอขุนหาญ
จังหวัดศรีสะเกษและบ้านหน้าทับ ตำบลท่าศาลา
อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช *

Conflict Management through Community Mediation:
Ban Tubtim Siam 07, Bak Dong Subdistrict,
Khun Han District, Sisaket Province and Ban Na Thap,
Tha Sala Subdistrict, Tha Sala District,
Nakhon Si Thammarat Province

ชลัท ประเทืองรัตนา
Chalat Pratheuangrattana
สำนักสันติวิธีและธรรมาภิบาล สถาบันพระปกเกล้า
Office of Peace and Governance, King Prajadhipok's Institute, Thailand
E-mail: chalat@kpi.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบริบทที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน 2) ศึกษากระบวนการจัดการความขัดแย้งและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน บทความวิจัยเชิงคุณภาพนี้ ใช้การสนทนากลุ่ม สัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง และสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม มีกลุ่มเป้าหมายประกอบด้วย ผู้นำชุมชนที่เป็นเจ้าหน้าที่รัฐ ภาคประชาสังคม และผู้นำศาสนารวมถึงประชาชนทั่วไปในชุมชน การวิเคราะห์ข้อมูลใช้หลักการ

* ได้รับบทความ: 14 กันยายน 2564; แก้ไขบทความ: 14 ตุลาคม 2564; ตอปรับตีพิมพ์: 15 ตุลาคม 2564

วิเคราะห์เชิงเนื้อหาเชื่อมโยงแนวคิดกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นว่ามีความสอดคล้องกันหรือไม่อย่างไร

ผลการวิจัยพบว่า 1) บริบททั่วไปที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน ทั้งสองแห่งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมมีทั้งความเหมือนและความแตกต่าง 2) ความขัดแย้งในชุมชนทั้งสองแห่งไม่ได้เป็นความขัดแย้งยึดเยื้อด้านชาติพันธุ์ที่จะมีโอกาสลุกลามขยายตัวกลายเป็นความรุนแรงได้มากขึ้น แต่เป็นความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ เรื่องของอารมณ์ความรู้สึก ขั้นตอนของการไกล่เกลี่ยข้อพิพาททั้งสองพื้นที่ แบ่งได้เป็นขั้นตอนก่อนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท โดยมีการวิเคราะห์ความเป็นไปได้ในการจัดการความขัดแย้ง ขั้นตอนระหว่างการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท โดยเชิญคู่กรณีมาที่บ้านของผู้นำ และขั้นตอนภายหลังการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท มีการติดตามผลภายหลังการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท การไกล่เกลี่ยข้อพิพาททั้งสองแห่ง มีการบูรณาการที่เชื่อมโยงการทำงานระยะสั้น กลางและยาว ไม่ใช่เพียงแต่ได้บันทึกข้อตกลงเท่านั้น และมีทั้งการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่เชื่อมโยงกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในวงกว้าง

คำสำคัญ: การจัดการความขัดแย้ง; การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน; บ้านทับทิมสยาม 07; บ้านหน้าทับ

Abstract

The objectives of this research article are as follows: 1) to examine the context related to the conflicts and mediation in the communities; and 2) to examine the process of conflict management and mediation in the communities. This qualitative study employed the focus group discussion, semi-structured interview, and non-participatory observations. The target groups included community leader from the public sector, the civil society and religious leaders, as well as people in community. The data were derived from the principles of content analysis by connecting relevant concepts with the actual phenomena to examine the consistency and relations.

The result revealed that 1) the general contexts of the conflicts and mediation in the communities revealed the similarities and differences of the two communities in terms of their economy, society, and culture. 2) the result from examining the process of conflict management and mediation in the communities. The conflicts in both communities were not protracted and related to ethnicities, so they were unlikely to be escalated. In fact, the conflicts were related to either interests or emotions of the public and individuals. The mediation process of both areas can be divided into the following: the mediation process which examines the possibility for resolving the conflict; the mediation process which invites both parties to the leaders' home; and the process after the mediation which involves post-mediation follow-up. The mediation in both communities was conducted in a short, medium, and long term. Not only the agreement but also mediation was broadly applied along with people's participation. Last, the result led to the guidelines of conflict management and mediation in the communities for both the general context and the sustainable process.

Keywords: conflict management; community mediation; Ban Tubtim Siam 07; Ban Na Thap.

1. บทนำ

การสร้างสันติภาพโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในการออกแบบสันติสุขด้วยคนในชุมชนเอง พบว่า ในหลายพื้นที่ของประเทศไทยสามารถสร้างได้ และกลายเป็นพื้นที่ต้นแบบที่แตกต่างกันในความ เป็นชุมชนสันติสุขในด้าน การอยู่ร่วมกันแบบพหุวัฒนธรรม การทำกิจกรรมร่วมกันในชุมชน ความ เข้มแข็งของการรวมกลุ่ม การจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้น อีกทั้งการมีส่วนร่วมของภาครัฐและ สังคม ตัวอย่างเหล่านี้พบได้ใน ชุมชนย่านกุฎีจีน ชุมชนคลองตะเคียน ในภาคกลาง ชุมชนละงูใน พื้นที่ภาคใต้ เป็นต้น สรุปได้ว่ามีปัจจัยที่สำคัญนำไปสู่สันติสุขในชุมชน 13 ประการ คือ ประวัติศาสตร์ชุมชน ชาติพันธุ์ พหุลักษณะ พหุวัฒนธรรม อาชีพชุมชน ข้อกำหนดของชุมชน การ

สื่อสาร การเจรจา ศาสนา โครงสร้างทางสังคม เจตคติ ผู้นำและการใช้ทรัพยากร (นักศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตรชั้นสูงการเสริมสร้างสังคมสันติสุข รุ่นที่ 4 สถาบันพระปกเกล้า, 2555)

การวิเคราะห์ความขัดแย้งอย่างเป็นระบบ จะทำให้เห็นบริบทของความขัดแย้งได้อย่างชัดเจน เข้าใจในองค์ประกอบของความขัดแย้งในประเด็นคู่ขัดแย้งที่เกี่ยวกับ มุมมองที่แตกต่างกัน ประเภท จุดยืน ความต้องการ ความกลัว พฤติกรรม และความสัมพันธ์ต่อกัน โดยวิเคราะห์ผ่าน เครื่องมือต่างๆที่ใช้ในการวิเคราะห์ความขัดแย้งซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากและสามารถใช้ผสมผสานกันหลายเครื่องมือ ขั้นตอนในการไกล่เกลี่ยโดยคนกลาง สามารถแบ่งได้เป็นหลายขั้นตอน ดังที่ Moore (2014) ได้นำเสนอขั้นตอนไว้ถึง 12 ขั้นตอน สามารถจัดกลุ่มได้เป็น 1) ก่อนการไกล่เกลี่ย 2) การดำเนินการไกล่เกลี่ย และ 3) การติดตามผลภายหลังการไกล่เกลี่ย ในส่วนของการบันทึกข้อตกลงนั้น งานของ Ibrahim Abdi and Mason (2019) ได้อธิบายถึงบันทึกข้อตกลงว่าเป็นแนวทางระยะสั้น แต่ต้องพัฒนาต่อไปในระยะกลางและระยะยาว เพื่อพัฒนาเป็นนโยบายต่อไป และยังสอดคล้องกับงานของ Forester (2009) ซึ่งได้อธิบายถึงความเชื่อมโยงระหว่างการเจรจาที่มีประสิทธิภาพ (คู่มือฝึกฝน) (Effective negotiation) กับการส่งเสียงหรือการมีส่วนร่วม (High Voice/Participation) ซึ่งเป็นการบูรณาการทั้งการรับฟังประชาชน และได้ข้อตกลงที่เกิดความพึงพอใจ

การศึกษาความขัดแย้งและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทโดยคนกลางจากชุมชน จะทำให้ได้เห็นภาพความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้งได้อย่างชัดเจนจากพื้นที่ เป็นประโยชน์ให้เห็นความเป็นท้องถิ่น เอกลักษณะเฉพาะถิ่น และเสนอแนะจากพื้นที่ อันจะนำไปเป็นบทเรียนให้กับชุมชนอื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกันได้ การเลือกพื้นที่สองแห่งดังกล่าว มาจากเกณฑ์ในการคัดเลือกพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ ในขณะเดียวกันมีความเคารพความแตกต่างดังกล่าวและสามารถมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน บริบทความขัดแย้งในชุมชนทั้งสองแห่งมีความรุนแรงเกิดขึ้นในอดีต จากปัจจัยที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ชุมชนบักดอง ได้รับผลกระทบจากการสู้รบกันระหว่างรัฐบาลไทยกับกัมพูชา ในเรื่องความมั่นคง เป็นปัจจัยภายนอกที่ชุมชนไม่สามารถควบคุมได้ เป็นการปกป้องอธิปไตยของทั้งสองประเทศแต่ส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนต้องอพยพชั่วคราวจากเหตุการณ์ดังกล่าวในช่วงสิบปีที่ผ่านมา ในขณะที่ชุมชนท่าศาลา ในอดีต การเมืองท้องถิ่นในตำบลท่าศาลารุนแรงมากเป็นความขัดแย้งที่ถึงตาย โดยผู้นำชุมชนจะถูกทำร้ายถึงชีวิตหลายคน จากหลายเหตุการณ์ แต่ความรุนแรงทั้งสองชุมชนในปัจจุบันคลี่คลายลงไป ไม่มีความรุนแรงดังกล่าวเกิดขึ้นในช่วงหลายปีที่ผ่านมา งานวิจัยเรื่องนี้เป็น

โครงการวิจัยย่อย ภายใต้โครงการวิจัยถอดบทเรียนชุมชนสันติสุขของสถาบันพระปกเกล้า การศึกษากระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทจากสองพื้นที่ภาคใต้และตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการถอดบทเรียนภายใต้บริบทของชุมชนสันติสุขและพหุวัฒนธรรม โดยศึกษากระบวนการในการจัดการความขัดแย้งด้วยคนกลางในชุมชน

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบททั่วไปที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน
2. เพื่อศึกษากระบวนการจัดการความขัดแย้งและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน

3. วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ โดยข้อมูลปฐมภูมิ เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่มีการศึกษาเอกสาร สนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structure Interview) โดยเน้นการถามคำถามปลายเปิด เพื่อให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ตอบผ่านการเล่าเรื่องอย่างละเอียด และได้อาศัยการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมร่วมด้วย

1. การศึกษาเอกสาร เกี่ยวข้องกับแนวคิด ทฤษฎีการจัดการความขัดแย้งและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของสากลและบริบทชุมชนในประเทศไทย

2. การสนทนากลุ่มย่อย การสนทนากลุ่มย่อยนั้นเป็นการสนทนากับกลุ่มเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้แล้ว โดยในการจัดสนทนากลุ่ม แต่ละครั้งจะมีผู้เข้าร่วมประมาณ 10 – 15 คน โดยเป็นผู้นำชุมชนที่เป็นเจ้าหน้าที่รัฐ ภาคประชาสังคม และผู้นำศาสนา รวมถึงประชาชนทั่วไปที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความขัดแย้งและไกล่เกลี่ยข้อพิพาท โดยคำถามหลักจะเป็นการถามถึงบริบทพื้นที่ เหตุการณ์ที่สำคัญ การร่วมการพูดคุยถึงนิยามของชุมชนสันติสุขในแต่ละคน และการร่วมกันแลกเปลี่ยนกลไกในการจัดการความขัดแย้ง และการสร้างชุมชนสันติสุขในพื้นที่

3. การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง โดยมีแนวคำถามเป็นเครื่องมือในการสัมภาษณ์ถามคำถามด้วยคำถามตามกรอบคำถามที่ตั้งไว้และคำถามปลายเปิด เพื่อให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เล่าถึงเหตุการณ์แต่ละเหตุการณ์ในเชิงลึก ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่รัฐ ภาคประชาสังคม ประชาชนในพื้นที่ ผู้นำทั้งระดับที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการและผู้นำศาสนา พื้นที่ละ 5 คน รวมเป็น 10 คน โดยมีแนวคำถามเกี่ยวกับ บริบทของชุมชนในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง รวมถึงกลไกในการจัดการความขัดแย้งและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน

4. การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม เป็นการศึกษาสภาพพื้นที่ชุมชน สภาพแวดล้อม และ สถานที่ที่การใกล้เคียงข้อพิพาท

5. การวิเคราะห์ข้อมูล งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นการลงพื้นที่ และใช้แนวคิดทฤษฎีของการจัดการความขัดแย้งและการใกล้เคียงข้อพิพาท มาเป็นกรอบในการอธิบายข้อมูลจากการถอดบทเรียนในชุมชน โดยใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) โดยพิจารณาจากแหล่งข้อมูล ระยะเวลา และสถานที่ เพื่อหาความเหมือนและแตกต่างของข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายจากหลากหลายกลุ่มจากทีมนักวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูลใน 2 ลักษณะคือ 1) การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารเพื่อศึกษาถึงบริบทความเปลี่ยนแปลง และ 2) การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ในส่วนการนำเสนอผู้วิจัยนำเสนอในลักษณะของการเล่าเรื่องพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Narrative Analysis Description) และใช้หลักการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) มีการเชื่อมโยงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับแนวคิดทฤษฎีว่ามีความสอดคล้องหรือแตกต่างกันอย่างไร

4. สรุปผลการวิจัย

1. ศึกษาบริบททั่วไปที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งและการใกล้เคียงข้อพิพาทในชุมชน

ในส่วนนี้เป็นการศึกษาบริบททั่วไปโดยเน้นการทำความเข้าใจบริบทของชุมชนทั้งสองแห่งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ดังนี้

1.1 บริบทของตำบลบักดอง อำเภอนาหวาย จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า ข้อมูลพื้นฐานของตำบลบักดอง อำเภอนาหวาย จังหวัดศรีสะเกษ มีประชากรที่หลากหลายมีทั้งเขมร ลาว ส่วย เยอ จากจำนวน 22 หมู่บ้าน ลักษณะภูมิประเทศมีพรมแดนติดกับประเทศกัมพูชา มีป่าไม้ ป่าชุมชน เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร และเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ ประชากรเกือบทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ พิธีสำคัญ เช่น แชนโฌนตา (องค์การบริหารส่วนตำบลบักดอง, 2564)

กล่าวอย่างเจาะจงถึงข้อมูลพื้นฐานของบ้านทับทิมสยาม 07 หมู่ที่ 15 ตำบลบักดอง อำเภอนาหวาย จังหวัดศรีสะเกษ เป็นหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นเพื่อเป็นยุทธศาสตร์ป้องกันประเทศตามแนวชายแดน เพื่อตอบสนองพระราชเสาวนีย์ ศาสตราจารย์ ดร. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ องค์ประธานสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์ (พระยศในขณะนั้น) โดยการอพยพราษฎรจากหลายพื้นที่ ที่มีฐานะยากจนเข้ามาอยู่ในโครงการ การเมืองการปกครองในอดีต เคยมีประเด็นการร้องเรียนผู้ใหญ่บ้านแล้วให้พักการปฏิบัติงาน แต่ปัจจุบันสามารถทำงานร่วมกันได้เป็น

อย่างดีประชากรส่วนใหญ่พูดภาษาเขมร มีประเพณีที่สำคัญ ได้แก่ ประเพณีแซนโฌนตา ผลงานสำคัญในด้านอาชีพ มีกลุ่มผลิตภัณฑ์โครงการปราชญ์ชาวบ้านผลิตภัณฑ์กลุ่มจักสานหวายหมู่บ้านทับทิมสยาม 07 (โครงการทับทิมสยาม 07, 2564)

1.2 บริบทของตำบลท่าศาลา อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช

บ้านหน้าทับ อยู่ในตำบลท่าศาลา ตำบลดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับสายน้ำและการค้าขายทางน้ำกับเมืองต่าง ๆ สภาพพื้นที่เป็นที่ราบชายฝั่งทะเลเป็นหาดทรายสลับกับป่าชายเลนจำนวน 15 หมู่บ้าน มีมัสยิด และบาลาย จำนวน 27 แห่ง วัด 3 แห่ง และโบสถ์คริสต์ 1 แห่ง ด้านเศรษฐกิจ ประชาชนประกอบอาชีพการประมงเป็นส่วนใหญ่ ตำบลท่าศาลาเป็นตำบลที่ตั้งของศูนย์ราชการอำเภอท่าศาลาและหน่วยงานรัฐวิสาหกิจสำคัญ ๆ เป็นจำนวนมาก องค์การบริหารส่วนตำบลท่าศาลาได้จัดงานวันสงกรานต์ ประเพณีลอยแพ วันเข้าพรรษา ถวายเทียนพรรษา งานประเพณีด้านศาสนาอิสลาม เช่น งานเมาลิดกลาง การเข้าสู่ันต์ ฯลฯ ซึ่งได้จัดเป็นประจำทุกปี (องค์การบริหารส่วนตำบลท่าศาลา, 2564)

ชุมชนบ้านหน้าทับ หมู่ที่ 7 ตำบลท่าศาลา อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช ชาวบ้านส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ประกอบอาชีพประมงมาตั้งแต่เดิม มีรายได้หลักจากอาชีพประมงและการเกษตร ในชุมชนมีศาสนาสถาน ประกอบด้วย มัสยิดดารุลอามานและบาลายส่วนวัดตั้งอยู่ในหมู่บ้านอื่น กลุ่มวิสาหกิจชุมชนประกอบด้วย กลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลนบ้านแหลมโฮมสเตย์ กลุ่มงานไม้ และอีกหลายกลุ่มวิสาหกิจชุมชน โดยมีความร่วมมือจากเครือข่ายภาครัฐและเอกชน (องค์การบริหารส่วนตำบลท่าศาลา, 2564)

2. ศึกษากระบวนการจัดการความขัดแย้งและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน

2.1 ความขัดแย้งและกลไกแก้ไขความขัดแย้งในพื้นที่ชุมชนบักดอง มีความขัดแย้งในพื้นที่มีหลายเรื่อง หลายเรื่องคลี่คลายไปแล้ว บางเรื่องยังดำรงอยู่ เช่น

2.1.1 ความขัดแย้งของผู้นำท้องที่จากการเลือกตั้งผู้นำในอดีต แต่เรื่องนี้คลี่คลายไปได้แล้ว จากการทำงานร่วมกันได้ในปัจจุบัน

2.1.2 ความขัดแย้งเรื่องการค้าขายที่อยู่อาศัยให้กับคนที่ไม่มียศ

2.1.3 ความขัดแย้งในเรื่องที่ทำกินเรื่องเขตแดนและการรุกรานเขตแดน เรื่องการไม่มีเอกสารสิทธิ์ ความขัดแย้งเรื่องการจัดการป่า การใช้ทรัพยากรป่าไม้ การบุกรุกพื้นที่ป่าจะมีคนจากพื้นที่อื่นมาบุกรุกด้วย แต่ก็ได้ดำเนินการขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนเพื่อใช้ทรัพยากรร่วมกัน

2.1.4 ความขัดแย้งในด้านชาติพันธุ์ที่มีอยู่บ้าง แต่โดยรวมเป็นการอยู่ร่วมกันภายใต้ความแตกต่างและมีการทำกิจกรรมร่วมกัน

2.1.5 ความรุนแรงในครอบครัว โดยผู้ใหญ่บ้านได้ให้ผู้อาวุโสเข้ามาทำหน้าที่ในการไกล่เกลี่ยปัญหาครอบครัวหลายกรณี มีการตั้งศาลหมู่บ้าน ก่อตั้งขึ้น ปี พ.ศ. 2550 ในช่วงเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นส่วนมากเป็นเรื่องกระทำความรุนแรงในครอบครัว ภายหลังจากการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทแล้ว มีการติดตามประเมินผล และช่วยสร้างงานสร้างอาชีพให้

2.1.6 ความขัดแย้งจากการทะเลาะวิวาทของเด็กวัยรุ่น เยาวชน มีการเปิดศาลหมู่บ้าน ให้คู่กรณีมารวมถึงผู้ปกครองของเด็กทั้งสองฝ่าย และมีการขอชวากัน

ความขัดแย้งที่กล่าวมาในชุมชนบักตอง หลายกรณีสามารถจัดการให้คล่องได้ โดยใช้คนกลาง เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน องค์การบริหารส่วนตำบล ประชาชนชาวบ้าน และในรูปแบบผสมผสาน แบบคณะกรรมการ เช่น คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชน มีการตั้งศาลหมู่บ้านเพื่อไกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่เกิดขึ้น การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในหมู่บ้านทับทิมสยาม 07 ผู้ใหญ่บ้านเป็นแกนหลักร่วมกับคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยให้บทบาทของผู้อาวุโสเพื่อทำให้เกิดความน่าเชื่อถือมากขึ้น

ขั้นตอนของการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท แบ่งได้เป็นขั้นตอนก่อนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ระหว่างและภายหลังการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ยกตัวอย่างเช่นการทะเลาะวิวาทของวัยรุ่น ขั้นตอนก่อนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท จะมีคนมาแจ้ง มาร้องเรียนที่ผู้ใหญ่บ้าน ก็จะนัดคู่กรณีให้มาพร้อมกันที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน พร้อมกับคณะกรรมการหมู่บ้าน ขั้นตอนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ผู้ใหญ่บ้านหรือประธาน (ผู้อาวุโส) จะพูดให้เห็นถึงโทษของการทะเลาะกัน และประโยชน์ของการอยู่ร่วมกัน พูดให้คู่กรณีรักกัน หากสามารถให้อภัยกันได้ ก็ให้อภัยกัน และยกขึ้นหมากมาขอมาพ่อแม่ของทั้ง 2 ฝ่าย รวมถึงมีการทำบันทึกข้อตกลงเก็บไว้ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน ขั้นตอนภายหลังการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ภายหลังจากไกล่เกลี่ยข้อพิพาทมีการติดตามประเมินผล ภายหลังจากไกล่เกลี่ยข้อพิพาทว่ายังมีการทะเลาะกันอีกหรือไม่

2.2 ความขัดแย้งและกลไกแก้ไขความขัดแย้งในพื้นที่ตำบลท่าศาลา มีความขัดแย้งหลายกรณี หลายเรื่องคลี่คลายไปแล้ว บางเรื่องยังดำรงอยู่ ได้แก่

2.2.1 การจัดการความขัดแย้งในบริบทของมุสลิมตามหลักศาสนาอิสลามการแก้ไขปัญหามานกลไกหมู่บ้าน คือมัสยิด มีกรรมการมัสยิด 15 คน ช่วยกันแก้ไข ในขณะที่เรื่องทั่วไป

มีคณะกรรมการที่ผู้ใหญ่บ้านเป็นตัวหลัก หลักการที่สำคัญในการแก้ปัญหาที่ผู้นำศาสนาใช้คือ ทุกปัญหาแก้ด้วยความรัก และการใช้คำพูดที่ดี

2.2.2 การจัดการความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ การใช้ทรัพยากรทางทะเลในท่าศาลา ที่เรียกกันว่าอ่าวทองคำ จากความอุดมสมบูรณ์ในทรัพยากรทางทะเลทำให้มีหลายฝ่ายต้องการใช้ทรัพยากรทั้งคนนอกพื้นที่และคนภายในพื้นที่ ความขัดแย้งระหว่างเรือประมงพาณิชย์กับเรือประมงพื้นบ้าน และความขัดแย้งของคนในชุมชนด้วยกันเอง ระหว่างเรือที่วางลอบอวนปูม้ากับเรือประมงพื้นบ้านที่เป็นเรืออวน คนกลางใช้การลงพื้นที่ในทะเลเพื่อเห็นสภาพปัญหา และ ใช้ความเป็นกลาง มองว่าทุกฝ่ายเป็นญาติและเพื่อน และมีกติกาในการคุยกัน เวลาเริ่มคุยกันแยกคุยทีละฝ่าย

2.2.3 ความขัดแย้งในการเมืองท้องถิ่นสู่ความร่วมมือในชุมชน ในอดีตท่าศาลามีความรุนแรงทางการเมืองท้องถิ่นถึงแก่ชีวิต แต่ในปัจจุบันเหตุการณ์รุนแรงลดน้อยลงไปมาก มีความร่วมมือกันระหว่างท้องถิ่นกับท้องที่เป็นอย่างดีจากการประชุมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอแบบสภาน้ำชา กาแฟ ทุกวันเสาร์ที่บ้านนายกองค์การบริหารส่วนตำบล จากในอดีตมีการประชุมสลับกันเป็นเจ้าภาพที่บ้านของผู้ใหญ่บ้าน

2.2.4 ความขัดแย้งสิ่งแวดล้อม เช่น การทำเตาเผาถ่าน การทำกรงนกในอดีตมีการแก้ปัญหาด้วยการประชุมและใช้หลักฐานทางวิทยาศาสตร์มาช่วยพิสูจน์

2.2.5 การจัดการความขัดแย้งจากการสร้างโรงพยาบาล การสร้างโรงพยาบาลศูนย์ การแพทย์มูลค่าสูง ผู้นำชุมชนร่วมพูดคุยกันถึงประโยชน์ร่วมกันของคนในชุมชน ต้องเสร็จทันเวลา และห้ามทำร้ายกันจากเรื่องผลประโยชน์

2.2.6 ความขัดแย้งจากการทะเลาะวิวาทของวัยรุ่น หากไม่รุนแรงมาก สามารถคลี่คลายได้ด้วยกระบวนการของคนกลาง

ความขัดแย้งที่กล่าวมาในชุมชนท่าศาลา หลายกรณีสามารถจัดการให้ลุล่วงได้ โดยใช้คนกลาง เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้นำจิตวิญญาณ ผู้นำกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ และคณะกรรมการ เช่น คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการมัสยิด การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทบ้านหน้าทับ ผู้ใหญ่บ้านเป็นแกนหลักร่วมกับผู้อาวุโสในชุมชน

ขั้นตอนของการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท แบ่งได้เป็นขั้นตอนก่อนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ระหว่างและภายหลังการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ยกตัวอย่างเช่นการทะเลาะวิวาทของวัยรุ่น ขั้นตอนก่อนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ผู้ใหญ่บ้านจะคุยกับผู้ปกครองก่อนว่ามีแนวโน้มจะตกลงกันได้หรือไม่

และประเมินว่าทะเลาะกันรุนแรงหรือไม่ หากมีการใช้มีดทำร้ายไม่เจ็บมาก จะเชิญเจ้าหน้าที่ตำรวจ และโต๊ะอิหม่ามมาร่วมด้วย และให้ผู้ปกครองสองฝ่ายมา การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน ขั้นตอนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ผู้ใหญ่บ้านหรือโต๊ะอิหม่าม จะพูดให้เห็นถึงโทษของการทะเลาะกัน และประโยชน์ของการอยู่ร่วมกัน โต๊ะอิหม่ามจะพูดให้คู่กรณีรักกัน และใช้คำพูดที่ดีต่อกัน เมื่อตกลงกันได้จะมีการชดเชยค่าเสียหาย เด็กจับมือกันขอโทษกันตามหลักศาสนา และตกลงกันว่าจะไม่มีเรื่องกันอีก จะมีการทำบันทึกข้อตกลงเก็บไว้ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน ขั้นตอนภายหลังการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ภายหลังจากไกล่เกลี่ยข้อพิพาทมีการติดตามประเมินผลภายหลังจากไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ว่ายังมีเรื่องกันอยู่หรือไม่

5. อภิปรายผลการวิจัย

1. บริบททั่วไปที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน

กล่าวในเชิงเปรียบเทียบในบริบททั่วไป บ้านหน้าทับเป็นหมู่บ้านทำประมงเป็นหมู่บ้านชาวมุสลิมนับถือศาสนาอิสลามที่อาศัยอยู่ริมทะเลใช้เครื่องมือหาปลาอย่างง่าย ๆ มีบริบทที่สอดคล้องกับ วิชัย กาญจนสุวรรณ (2547) ได้อธิบายหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีตหมู่บ้านทำประมงมักจะเป็นหมู่บ้านชาวมุสลิมนับถือศาสนาอิสลามที่อาศัยอยู่ริมทะเลใช้เครื่องมือหาปลาอย่างง่าย ๆ เช่น วางเบ็ดวางไทรและวางอวนโดยใช้เรือขนาดเล็กออกเรือทุกวัน ยกเว้นวันศุกร์เพื่อทำละหมาด ในขณะที่บ้านทับทิมสยาม เป็นหมู่บ้านสุดท้ายติดชายแดนเขมร สภาพภูมิประเทศมีความลาดชัน เป็นชุมชนที่อพยพมาจากหลายที่ มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทั้งเขมร ลาว ส่วย เยอ และเขมรในระบอบอาวุธสอดคล้องกับวิถีแบบเจ้าโคตร ภูมิปัญญาอีสานที่เขมรในระบอบอาวุธและระบบความเชื่อ ชาวบ้านทับทิมสยาม 07 จะมีอาชีพเกษตรกรรม ทั้งข้าว มันสำปะหลัง ยางพารา เป็นต้น โดยมีอาชีพเสริมเช่นการทำจักสาน สิ่งที่สำคัญในการหล่อหลอมรวมคนในชุมชนบ้านทับทิมสยาม แม้ว่าเป็นหมู่บ้านที่มีความหลากหลาย คือ มีความภาคภูมิใจในพระมหากษัตริย์ของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ (พระยศในขณะนั้น) ที่ได้ก่อตั้งหมู่บ้านแห่งนี้ และให้โอกาสในการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างรอบด้าน ส่วนระบบความสัมพันธ์แบบพี่น้องซึ่งเป็นความสัมพันธ์แบบแนวนอนจะมีสูงในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันเห็นได้จากงานบุญ ประเพณีต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม แม้ต่างกลุ่มชาติพันธุ์เมื่อมีพิธีกรรมสำคัญก็จะร่วมแรงร่วมใจกันทั้งหมู่บ้าน เช่น ในพิธี แชนโฌนตา ของชาติพันธุ์เขมรคนลาวก็จะมาร่วมงานด้วย

ในประเด็นวัฒนธรรมชุมชนในเชิงเปรียบเทียบ ชุมชนบ้านหน้าทับเมื่อพิจารณาจากวัฒนธรรมชุมชน จะมีความสอดคล้องกับที่ บุษบง ชัยเจริญวัฒนะ, ปาริชาติ วิสุทธิสมาจาร และเทพพร ณ สงขลา (2547) อธิบายไว้คือ 1) ลักษณะการสืบสานวัฒนธรรมชุมชนที่ยาวนาน มีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งอย่างต่อเนื่อง 2) ระบบความสัมพันธ์แบบพี่น้องซึ่งมีความสัมพันธ์แบบแนวนราบที่ไม่มีความแตกต่างทางชนชั้น ช่วยเหลือเกื้อกูลกันบนฐานของความปรารถนาดีต่อกัน ความเป็นเครือญาติ เป็นมุสลิมเกือบทั้งหมดทั้งหมู่บ้าน 3) ความรู้สึกของคนในชุมชนที่ตระหนักและภาคภูมิใจในคุณค่าวัฒนธรรมชุมชนของตนเอง ส่วนในเรื่องวัฒนธรรมชุมชนในด้านของคุณธรรม โดยเฉพาะการที่คนในชุมชนคิดถึงประโยชน์ส่วนรวมจะมีทั้งลักษณะคิดถึงประโยชน์ส่วนรวมและประโยชน์ส่วนตัวเห็นได้จากความร่วมมือในการใช้ทรัพยากร ปกป้องทรัพยากรไม่ให้คนนอกมาสัมปทานทางทะเล ในขณะเดียวกันก็มีการแย่งชิงทรัพยากรในบางครั้ง ในส่วนของบ้านทับทิมสยาม 07 จะสอดคล้องในเรื่องความภาคภูมิใจในพระมหากษัตริย์คุณของพระองค์ท่าน และการร่วมกันทำกิจกรรมประเพณีแม้ว่าจะมีความต่างทางชาติพันธุ์ ในประเด็นการที่คนในชุมชนคิดถึงประโยชน์ส่วนรวมจะเห็นได้จากการรวมตัวกันปกป้องทรัพยากรธรรมชาติด้วยการจัดตั้งป่าชุมชน

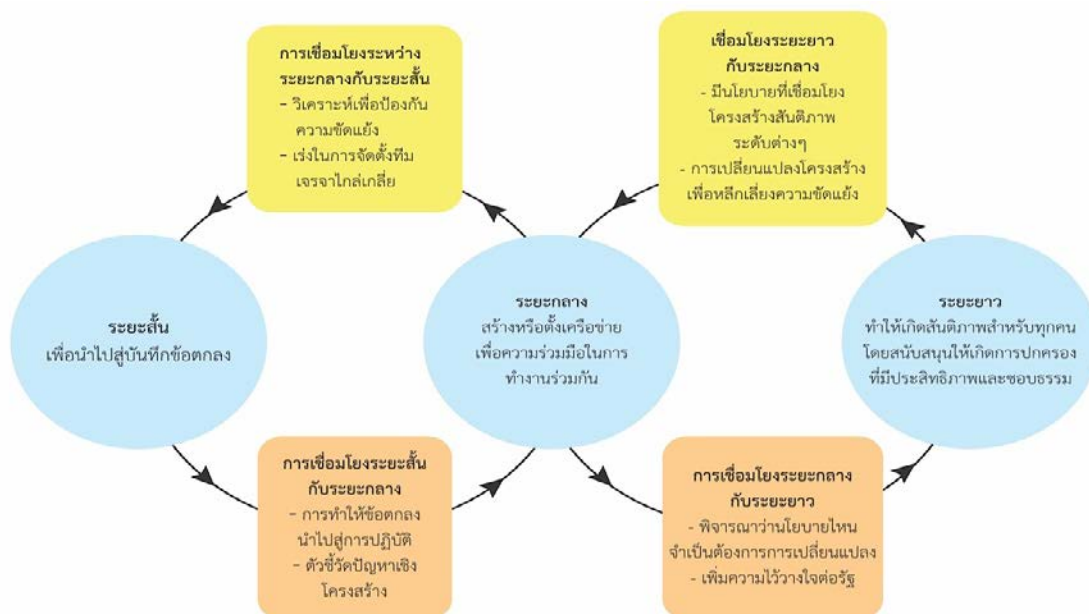
2. กระบวนการจัดการความขัดแย้งและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน

การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของทั้งสองพื้นที่เน้นระบบอาวุโส ระบบคุณธรรมของผู้นำ พูดสื่อสารให้อยู่ร่วมกันได้ด้วยความรัก และบางครั้งอาจมีการไกล่เกลี่ยแบบขึ้นาเพื่อประโยชน์ส่วนรวม การไกล่เกลี่ยข้อพิพาททั้งสองพื้นที่มีทั้งการหวังผลระยะสั้น และเชื่อมโยงไปสู่ระยะยาวเพื่อประโยชน์ส่วนรวม และไม่เกิดปัญหาซ้ำอีก เช่น การหางานให้ทำ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนกล่าวคือ การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในบริบทของบักดอง ผู้นำ รวมถึงผู้อาวุโสจะเน้นการอบรม สั่งสอนให้เป็นคนดี ให้คิดถึงส่วนรวม นึกถึงการอยู่ร่วมกันเพื่อความสามัคคี เน้นการแก้ปัญหาแบบมีส่วนร่วม โดยผู้ใหญ่บ้านจะเชิญผู้อาวุโสมาร่วมเป็นกรรมการหมู่บ้าน และให้บทบาทสำคัญในการแก้ไขความขัดแย้ง สอดคล้องกับการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทแบบภูมิปัญญาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรียกว่า ระบบ “เจ้าโคตร” ซึ่งตัวเจ้าโคตรเอง คือ ปู่ย่า ตายาย (เจ้าโคตรมีทั้งผู้ชายและหญิง แต่ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชาย) ที่เป็นพี่เฒ่าหรือพ่อของลูกหลานตระกูลนั้น หรือแม้แต่คนละตระกูล เนื่องจากมีศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม ให้ความยุติธรรม มีความน่าเคารพยำเกรง น่าเชื่อถือ เจ้าโคตรจะทำหน้าที่คนกลางในกรณีมีข้อขัดแย้งกันในครอบครัว หรือแม้แต่ในชุมชน และจะเป็นผู้อาวุโส (อุดม บัวศรี, 2546)

การใกล้เคียงข้อพิพาทในบริบทของศาสนาอิสลามของท่าศาลา โดยอิหม่ามผู้นำจิตวิญญาณเน้นความรัก เน้นจิตใจ และมีการใกล้เคียงข้อพิพาทแบบขึ้นำเพื่อความสงบสุข สอดคล้องกับการใกล้เคียงข้อพิพาทในบริบทของศาสนาอิสลามโดยทั่วไป เน้นที่การเข้าถึงความดีเพื่อตอบสนองต่ออัลลอฮ์ ซึ่งได้บัญญัติการประนีประนอมเพื่อสานรอยร้าวระหว่างคู่พิพาท และทำให้การพิพาทหมดไป ส่งผลให้จิตใจดีขึ้น ความอาฆาตหมดไป เกิดความปรองดองกันระหว่างเพื่อนมนุษย์ และยังสอดคล้องกับการใกล้เคียงข้อพิพาทแบบมุขาวาเราะห์ในบริบทของอินโดนีเซีย (Nicholson, 2010) และมุขาวาเราะห์ของไทย กระบวนการดังกล่าว มีการใช้กันในระดับหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นการจัดการในระดับปัจเจกหรือระดับทั้งชุมชน มุขาวาเราะห์ ไม่ต้องการความเป็นกลาง แต่ใช้บทบาทของเขาในการขึ้นำการหารือกัน บริบทอื่นที่แตกต่างคือความเป็นชุมชนที่มีความผูกพันทางสังคม “Social Tie” ความสัมพันธ์แบบแนวนอน

6. องค์ความรู้จากการวิจัย

ภาพที่ 1. การจัดการความขัดแย้งด้วยการใกล้เคียงข้อพิพาทในชุมชน

การใกล้ชิดข้อพิพาทในทั้งสองพื้นที่ มีการบูรณาการที่เชื่อมโยงการทำงานระยะสั้น กลางและยาว สอดคล้องกับงานของ Ibrahim Abdi and Mason (2019) ซึ่งได้อธิบายถึงบันทึก ข้อตกลงว่าเป็นแนวทางระยะสั้น แต่ต้องพัฒนาต่อไปในระยะกลางและระยะยาว เพื่อพัฒนาเป็น นโยบายต่อไป องค์ความรู้ที่ได้เป็นการต่อยอดความรู้ของเดิมและมีการพัฒนาจากบริบทของ กรณีศึกษา กล่าวคือ ในการเจรจาที่มีประสิทธิภาพ (คู่กรณีพึงพอใจ) จะเกิดการเชื่อมโยงกับการ ส่งเสียงและการมีส่วนร่วมของประชาชน การใกล้ชิดข้อพิพาทไม่เพียงแต่ได้ข้อตกลงที่เกิด ความพึงพอใจของผู้เกี่ยวข้อง แต่เกิดการขับเคลื่อนการทำงานต่อไปในระยะกลางและระยะยาวที่ คนในชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ในชุมชนบักตองมีการติดตามผลภายหลังการไกล่ เกี่ยข้อพิพาทเสร็จสิ้น และเข้าไปช่วยหนุนเสริมด้านอาชีพ หากคู่กรณีมีความขัดสนเรื่องรายได้ และเชื่อมโยงการใกล้ชิดข้อพิพาทกับการมีส่วนร่วมผ่านกรณีการใช้ทรัพยากรป่าชุมชนด้วยการ ประชาคม ในส่วนของชุมชนท่าศาลา มีการประชาคมในเรื่องสำคัญ เช่น การขอสัมปทานจับสัตว์ น้ำทางทะเล เมื่อได้ข้อสรุป มีข้อตกลงแล้ว จะมีการปฏิบัติตามนั้น โดยเน้นการใช้ทรัพยากร ภายในชุมชน ไม่ให้คนนอกเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรทางทะเลและมีการติดตามผลผ่านการประชุม อย่างสม่ำเสมอ

7. ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะต่อบริบททั่วไปที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งและการใกล้ชิดข้อพิพาท ในชุมชน

1.1 ส่งเสริม ผลักดันแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นทุนในการจัดการความขัดแย้งทั้งใน ชุมชนที่มีความเป็นเครือญาติ ความเป็นศาสนา ความเชื่อ วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมคล้าย ๆ กัน และ ชุมชนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ก็เช่นกัน โดยให้ความสำคัญกับกิจกรรมของแต่ละกลุ่ม อย่างเท่าเทียมกัน ทั้งงานกิจกรรมประเพณี ศาสนา การศึกษา วรรณกรรม

1.2 ส่งเสริมการรวมกลุ่มต่าง ๆ และการสร้างงาน รวมถึงการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จะ ทำให้เกิดการพัฒนอย่งยั่งยืน

2. ข้อเสนอแนะต่อกระบวนการจัดการความขัดแย้งและการใกล้ชิดข้อพิพาทใน ชุมชน

2.1 ในการจัดการความขัดแย้งจำเป็นต้องวิเคราะห์ความขัดแย้งในบริบทหากเป็นเรื่อง ขัดแย้งที่มีความซับซ้อนมีคู่กรณีเกี่ยวข้องจำนวนมาก ควรให้ความสำคัญต่อกิจกรรมเวทีชุมชนเป็น

พิเศษ ไม่ควรทำเพียงการประชาสัมพันธ์ แต่ควรสร้างการรับรู้ให้เท่ากันในประเด็นสาธารณะ ให้ประชาชนได้ส่งเสียง ได้แสดงความคิดเห็น เพื่อนำมาสู่การตัดสินใจร่วมกันของชุมชนต่อไป

2.2 ปัจจัยแห่งความสำเร็จในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทมีหลายปัจจัย ควรบูรณาการการใช้ภูมิปัญญาในชุมชน ระบบจารีตเข้ากับศาสตร์การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทสมัยใหม่

2.3 กติกาของชุมชน กำหนดการใช้ทรัพยากรร่วมกันเป็นกติกาของชุมชน เพื่อเป็นมาตรการป้องกันความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้น โดยการกำหนดกติกาจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชน

2.4 ภาครัฐควรส่งเสริมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและบูรณาการร่วมกัน ทั้งตามกรอบของกฎหมายและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทแบบวัฒนธรรมชุมชน โดยการส่งเสริมสนับสนุนทำได้ทั้งด้านงบประมาณ การพัฒนาองค์ความรู้ การอบรม และการให้คำปรึกษา

เอกสารอ้างอิง

โครงการทัพบิมสยาม 07. (2564). โครงการทัพบิมสยาม 07 ในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬา

ภรณวลักษณ์อักษรชุกุมาริ ตำบลบักดอง อำเภอนาหวาย จังหวัดศรีสะเกษ. สืบค้นจาก

http://www.sisaket.go.th/think/think_07.html

บุษบง ชัยเจริญวัฒนะ, ปาริชาติ วิสุทธีสมาจาร, และ เทพกร ณ สงขลา. (2547). *การจัดการความขัดแย้งในท้องถิ่น กรณีศึกษา: เชื่อมต่อลุ่มน้ำปากพนังและทะเลสาบสงขลา* (รายงานการวิจัย). นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า.

วิชัย กาญจนสุวรรณ. (2547). *การจัดการความขัดแย้งในท้องถิ่น: กรณีศึกษาอุทยานแห่งชาติทะเลบัน จังหวัดสตูล*. นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า.

สถาบันพระปกเกล้า นักศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตรชั้นสูงการเสริมสร้างสังคมสันติสุขรุ่นที่ 4.

(2555). *สันติสุขเกิดได้ ภายใต้ความแตกต่าง*. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.

องค์การบริหารส่วนตำบลท่าศาลา. (2564). *แผนยุทธศาสตร์การพัฒนา พ.ศ.2556 – 2560*. สืบค้นจาก https://www.thesala.go.th/datacenter/detail.php?news_id=628

องค์การบริหารส่วนตำบลบักดอง. (2564). *รายงานผลการปฏิบัติงานประจำปีของนายก องค์การบริหารส่วนตำบลบักดอง ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2563*. ศรีสะเกษ: องค์การบริหารส่วนตำบลบักดอง.

อุดม บัวศรี, และ ชอบดี สวนโคก. (2546). *เจ้าโคตร: การระงับความขัดแย้งในวัฒนธรรมอีสาน*.
นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า.

Forester, John. (2009). *Dealing with Differences: Dramas of Mediating Public Disputes*. Oxford: Oxford University Press.

Ibrahim Abdi, Dekha, & Mason, Simon J.A. (2019). *Mediation and Governance in Fragile Contexts: Small Steps to Peace*. London: Kumarian Press.

Moore, Christopher. (2014). *The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict*. New York, NY: John Wiley & Sons Inc.

Nicholson, David. (2010). *Environmental Dispute Resolution in Indonesia*. Boston: Brill Publishing.